

Давиденко С.В.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ОСОБИСТА ПОРУКА ЯК ЗАПОБІЖНИЙ ЗАХІД: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У статті досліджено окремі проблеми нормативно-правового регулювання порядку застосування та зміни запобіжного заходу у вигляді особистої поруки в контексті гармонізації вітчизняного кримінального процесуального законодавства з міжнародними стандартами у сфері захисту прав і свобод людини, що свідчить про актуальність цього дослідження.

У представленій науковій роботі детально проаналізовані положення вказаного правового інституту, присвячені колу та кількості осіб, які можуть набути процесуальний статус поручителя (поручителів), загальним вимогам, що мають пред'являтися до таких суб'єктів у кримінальному провадженні тощо. На підставі вивчення кримінального процесуального законодавства Латвійської Республіки, Республік Казахстан і Молдова, а також Російської Федерації здійснено порівняльно-правовий аналіз особливостей застосування запобіжного заходу у вигляді особистої поруки з аналогічними примусовими заходами, передбаченими нормативними актами цих зарубіжних держав. Логічною частиною роботи є характеристика основних умов і процедури застосування і зміни такого запобіжного заходу, як особиста порука.

У процесі наукового дослідження особливу увагу звернуто на права й обов'язки поручителя (поручителів), а також на специфіку процесуального порядку оформлення їх роз'яснення та реалізації під час кримінального провадження. Наведено аргументацію щодо: а) доцільності більш детальної нормативної регламентації процедури накладення на поручителя (поручителів) грошового стягнення внаслідок невиконання ним (ними) взятих на себе зобов'язань; б) необхідності з'ясування фінансового стану останніх (з огляду на правозастосовну практику Англії та Уельсу).

Сформульовані у статті пропозиції спрямовані на вдосконалення окреслених положень чинного кримінального процесуального законодавства України в частині правового регулювання процедури застосування та зміни запобіжного заходу у вигляді особистої поруки. Надані обґрунтовані рекомендації щодо застосування окремих норм національного законодавства, які свідчать про практичне значення результатів проведеного дослідження.

Ключові слова: особиста порука, поручитель, заходи забезпечення кримінального провадження, запобіжні заходи, грошове стягнення.

Постановка проблеми. Одним із запобіжних заходів, які можуть бути застосовані під час кримінального провадження, є особиста порука (п. 2 ч. 1 ст. 176 КПК). При цьому варто підкреслити, що запобіжний захід у вигляді особистої поруки, по суті, є неізоляційним і його застосування не передбачає обмеження прав і свобод підозрюваного, обвинуваченого. Незважаючи на це, аналіз статистичних даних застосування такого запобіжного заходу свідчить про те, що, порівняно з іншими запобіжними заходами, останній є найменш застосовуваним. Так, за звітом судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за перше півріччя 2017 р. у провадженні місцевих судів знаходилось 67 клопотань

про застосування запобіжного заходу у вигляді особистої поруки; розглянуто таких клопотань – 56, з них: задоволено – 41, повернуто – 0. Разом із тим у Рекомендації R (80) 11 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам Ради Європи «Про взяття під варту до суду» від 27 червня 1980 р. наголошується, що судовий орган при обранні запобіжного заходу (наприклад, тримання під вартою) зобов'язаний розглянути всі можливі альтернативні заходи, до яких, зокрема, зараховані: вимога проживання за конкретною адресою на умовах, що встановлюються судовим органом; заборона залишення чи появи у певному місці чи районі без дозволу; розпорядження про періодичний звіт перед деякими органами (судом,

поліцією); вилучення паспорта та інших документів, які встановлюють особу; надання застави чи інших форм забезпечення відповідною особою з урахуванням її коштів; надання поруки; нагляд чи допомога організації, призначеної судовим органом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вагомий внесок у ґрунтовну наукову розробку проблематики застосування, зміни й скасування запобіжних заходів, у тому числі особистої поруки, у різні періоди розвитку кримінальної процесуальної науки зробили такі вчені, як К.К. Білецька, І.В. Гловюк, Т.В. Садова, О.І. Тищенко, В.І. Фаринник, С.Л. Шаренко, О.Г. Шило й інші відомі правознавці. Водночас видається доцільним здійснити порівняльно-правовий аналіз механізмів регулювання вказаного питання у законодавстві окремих іноземних держав, на підставі чого аргументувати висновок щодо можливості використання цього досвіду у вітчизняній нормотворчій діяльності, оскільки, незважаючи на наявність значної кількості наукових праць українських правників, присвячених багатоаспектній проблематиці з питань застосування, зміни й скасування запобіжних заходів, поза межами наукових досліджень учених залишилися питання щодо особливостей процедури застосування та зміни запобіжного заходу у вигляді особистої поруки як достатньо перспективного напрямку вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства України в цій сфері.

Постановка завдання. Метою статті є здійснення компаративного аналізу нормативної регламентації окремих особливостей застосування та зміни запобіжного заходу у вигляді особистої поруки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно з ч. 1 ст. 180 КПК особиста порука як вид запобіжного заходу полягає в наданні особами, яких слідчий суддя/суд вважає такими, що заслуговують на довіру, письмового зобов'язання про те, що вони: а) поручаються за виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків відповідно до ст. 194 КПК (прибувати до визначеної службової особи із встановленою періодичністю; не відлучатися з населеного пункту, в якому він зареєстрований, проживає чи перебуває, без дозволу слідчого, прокурора або суду; повідомляти слідчого, прокурора чи суд про зміну свого місця проживання та/або місця роботи; утримуватися від спілкування з будь-якою особою, визначеною слідчим суддею/судом, або спілкуватися з нею із дотриманням умов, визначе-

них слідчим суддею/судом; не відвідувати місця, визначені слідчим суддею або судом, тощо); б) зобов'язуються за необхідності доставити його до органу досудового розслідування чи в суд на першу про те вимогу. За ч. 2 ст. 180 КПК кількість поручителів визначає слідчий суддя/суд, який обирає запобіжний захід. Водночас наявність одного поручителя може бути визнано достатньою лише в тому разі, коли ним є особа, яка заслуговує на особливу довіру.

У контексті розгляду цього питання слід зауважити, що ст. 258 Кримінально-процесуального закону Латвійської Республіки також регламентовано один із видів запобіжних заходів – особиста порука, проте, на відміну від чинного КПК України, ч. 2 цієї статті категорично вказує, що особистих поручителів має бути не менше двох [1]. Аналогічне положення щодо кількості поручителів містить і ч. 1 ст. 142 Кримінально-процесуального кодексу Республіки Казахстан (далі – КПК РК) [2]. Своєю чергою, ч. 1 ст. 179 Кримінально-процесуального кодексу Республіки Молдова (далі – КПК РМ) встановлює загальне правило про те, що кількість поручителів у процесі має становити не менше 2 і не більше 5 осіб [3].

Разом із тим у КПК РМ отримали регламентацію два види поруки: 1) особиста порука (ст. 179 КПК РМ); 2) порука організації (ст. 180 КПК РМ). Так, особиста порука полягає у прийнятті на себе особами, які заслуговують на довіру, письмового зобов'язання про те, що вони ручаються своїм авторитетом і грошовою сумою, яка вноситься, за відповідну поведінку підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, включаючи дотримання ним громадського порядку, явку за викликом органу кримінального переслідування або судової інстанції, а також виконання інших процесуальних обов'язків. Одночасно з поданням письмового поручительства кожен поручитель вносить на депозитний рахунок прокуратури або судової інстанції грошову суму в розмірі від 50 до 300 умовних одиниць (ч.ч. 1, 3, ст. 179 КПК РМ). Порука організації полягає в прийнятті на себе такою, що заслуговує на довіру, юридичною особою аналогічного письмового зобов'язання. Однак при прийнятті на себе такого поручительства юридична особа має внести на депозитний рахунок прокуратури або судової інстанції грошову суму в розмірі від 300 до 500 умовних одиниць (ст. 180 КПК РМ) [3].

Отже, норми вітчизняного кримінального процесуального закону (так само, як і подібні правові приписи деяких зарубіжних держав) не

передбачають будь-яких вимог до осіб (особи), які можуть набути статус поручителів (поручителя), а оперують виключно такими оцінними поняттями, як особи, які «заслужують на довіру», та «особа, яка заслуговує на особливу довіру».

Враховуючи викладене, зі значною долею упевненості можна все ж таки констатувати, що: 1) особиста порука заснована на довірі до поручителя (поручителів) із боку слідчого судді/суду, яка, своєю чергою, ґрунтується на особливих моральних якостях поручителя (поручителів), його авторитеті; 2) у кожному конкретному випадку слідчий суддя/суд визначає достатню кількість поручителів для забезпечення дотримання цього запобіжного заходу, оскільки нормативні положення чинного КПК не обмежують їх кількість; 3) «особлива довіра» до особи може бути продиктована її соціальним статусом, характером/родом занять та ін. Тому до осіб, які заслуговують на особливу довіру, можна зарахувати: народних депутатів, депутатів місцевих рад, державних діячів, керівників органів центральної або місцевої влади, осіб, відзначених державними нагородами, громадян, які мають визначні спортивні відзнаки тощо [4]. З огляду на наведене вище, в органічній сукупності із такими іманентними ознаками, як досягнення повноліття, здатність фактично нести передбачену законом відповідальність за невиконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків та ін., загальна характеристика поручителя (поручителів) має включати в себе комплекс моральних і соціальних властивостей особистості, які дають змогу визнати його особою, яка заслуговує на довіру або особливу довіру, оскільки у разі застосування до підозрюваного, обвинуваченого цього запобіжного заходу найважливішою гарантією реального виконання покладених на нього обов'язків є особисті якості поручителя (поручителів). Для поручителя (-ів) надзвичайно важливо мати авторитет у підозрюваного, обвинуваченого. Моральний авторитет тієї чи іншої особи не пов'язаний з офіційними повноваженнями, реальною владою й положенням у суспільстві. Він є авторитетом, зумовленим моральними якостями особистості – силою прикладу і здатністю адекватно виразити сенс необхідної вимоги в тому чи іншому випадку. Однак означений авторитет має бути соціально схвалюваним [5, с. 161].

Зважаючи на сказане, в мотивувальних частинах ухвалених судових рішень мають міститися відомості про те, що в судовому засіданні досліджувались особисті дані й дані, які характери-

зують поручителів та свідчать про довіру/особливу довіру до них, їх спроможність забезпечити належну поведінку підозрюваного, обвинуваченого, а також виконання покладених на підозрюваного (обвинуваченого) обов'язків.

У зв'язку з цим О.Г. Шило та О.І. Тищенко виокремлюють обов'язкову умову обрання вказаного запобіжного заходу і підкреслюють, що вона є складною за змістом і включає кілька факторів: 1) поручителі мають заслуговувати на довіру (або особливу довіру) слідчого судді, суду, тобто позитивно характеризуватися, користуватися авторитетом тощо; 2) слідчий суддя, суд має впевнитися в тому, що поручителі дійсно можуть позитивно впливати на поведінку підозрюваного, обвинуваченого та забезпечити його доставлення до органу досудового розслідування чи в суд на першу про те вимогу; 3) поручителі мають погодитися брати участь у кримінальному провадженні в такий спосіб; 4) особа поручителя має визначитися за згодою підозрюваного, обвинуваченого з поручителем. І за наявності зазначених умов поручителі (поручитель) мають надати письмове зобов'язання про те, що вони (він) поручаються за належну поведінку особи [6, с. 251]. На підтвердження висловленої тези вважаємо за доцільне навести положення, закріплене у ч. 2 ст. 142 КПК РК, відповідно до змісту якого обрання як запобіжного заходу особистої поруки допускається лише за письмовим клопотанням поручителя і за згодою особи, щодо якої дається поручительство [2]. Така норма міститься в ч. 2 ст. 179 КПК РМ [РМ], а також у ч. 2 ст. 103 Кримінально-процесуального кодексу Російської Федерації [7].

Згідно з ч.ч. 3 і 4 ст. 180 КПК поручителю роз'яснюється і закріплюється у відповідному протоколі: а) у вчиненні якого кримінального правопорушення підозрюється або обвинувачується особа; б) передбачене законом покарання за його вчинення; в) обов'язки поручителя та наслідки їх невиконання; г) право на відмову від прийнятих на себе зобов'язань і порядок реалізації такого права. При цьому поручитель може відмовитись від добровільно взятих на себе зобов'язань до моменту виникнення підстав, які тягнуть за собою його відповідальність. Відмова під поручительство має бути оформлена у письмовому вигляді й долучена до матеріалів конкретного кримінального провадження. У такому разі поручитель забезпечує явку підозрюваного, обвинуваченого до органу досудового розслідування чи суду для вирішення питання про заміну йому запобіжного заходу на інший.

Здійснення компаративного аналізу окреслених вище норм зумовлює необхідність наведення як прикладу встановлення чітких строків вчинення відповідних дій положень ч. 4 ст. 142 КПК РК, за якими поручитель у будь-який момент провадження по кримінальній справі має право відмовитися від поручительства. У цьому разі протягом сорока восьми годин із моменту відмови щодо підозрюваного, обвинуваченого з урахуванням вимог ч. 1 ст. 136 цього Кодексу має бути обрано інший запобіжний захід [2].

У разі невиконання поручителем взятих на себе зобов'язань на нього накладається грошове стягнення у відповідному розмірі, який залежить від категорії провадження щодо певного виду кримінального правопорушення, за вчинення якого передбачене покарання у виді позбавлення волі на визначений законом строк (ч. 5 ст. 180 КПК). З огляду на великі розміри тих негативних фінансових наслідків, які можуть настати для поручителя (поручителів) у зазначених випадках, така особа має бути здатна сплатити певне грошове стягнення. Хоча КПК України не передбачає повноважень слідчого судді/суду перевіряти майновий стан поручителя, однак, оскільки саме слідчий суддя/суд визначає, чи заслуговує особа на довіру (особливу довіру), доведення цієї значущої обставини, на наш погляд, має покладатися на підозрюваного, обвинуваченого та поручителя (поручителів).

У ракурсі дослідження цього важливого аспекту вказаної нами проблематики вбачається за необхідне звернутися до законодавства окремих іноземних держав. Наприклад, у правозастосовній практиці Англії та Уельсу, приймаючи рішення про звільнення обвинуваченого під гарантію поручителя, суди мають бути орієнтовані, насамперед, на Закон про поруку від 1976 р. Відповідно до зазначеного нормативно-правового акта суд зобов'язаний розглянути придатність такої особи бути поручителем. При цьому ст. 8 цього Закону

однозначно встановлює, що особливу увагу судді мають звертати на: 1) фінансове становище потенційного або майбутнього поручителя; 2) його репутацію і те, чи має він судимість (судимості) (тобто чи заслуговує він на довіру); 3) ступінь його близькості тій особі, за яку він готовий поручитися (зокрема, (а) характер їх зв'язку (родинний, робочий та ін.); (б) як далеко він проживає від обвинуваченого (чи має змогу здійснювати за ним належний контроль)), тобто наскільки значущим для обвинуваченого став би той факт, що поручитель втратить свою заставу (чи втримає це його від протиправних дій) [8, с. 184].

Особливо варто наголосити на тому, що ухвала слідчого судді/суду про застосування запобіжного заходу у вигляді особистої поруки, відповідно до положень чинного КПК, оскарженню в апеляційному порядку не підлягає. Контроль за виконанням зобов'язань про особисту поруку здійснює слідчий, а якщо справа перебуває у провадженні суду – прокурор (ч. 6 ст. 180 КПК).

Висновки. Отже, чинний КПК України передбачає доволі широкий спектр заходів процесуального примусу (в тому числі й особиста порука), який може бути застосований до підозрюваного, обвинуваченого задля забезпечення дієвості кримінального провадження. При цьому, враховуючи сучасний стан і загальні тенденції розвитку національного законодавства, а також міжнародний досвід реалізації відповідних нормативних приписів, перспективно вбачається гармонізація кримінального процесуального права України та деяких зарубіжних держав у цій сфері. У зв'язку з чим, органам досудового розслідування, прокуратурі та судам щоразу варто ретельніше підходити до обрання конкретного запобіжного заходу з метою неухильного дотримання прав, свобод і законних інтересів кожного з учасників кримінального провадження, що, своєю чергою, сприятиме підвищенню ефективності застосування будь-якого із запобіжних заходів.

Список літератури:

1. Уголовно-процессуальный закон Латвийской Республики : принятый Сеймом 21 апр. 2005 г. / Законы Латвии по-русски. URL: http://www.pravo.lv/likumi/29_upz.html.
2. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан : от 4 июля 2014 г. № 231-V, с изм. и доп. по сост. на 01.04.2019 г. / Юрист – комплекс правовой информации (законодательство) Республики Казахстан. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575852#pos=4;-252.
3. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Молдова : от 14 марта 2003 г. № 122-XV / Центр політико-правових реформ. URL: http://pravo.org.ua/files/___pdf.
4. Застосування поруки у кримінальному провадженні роз'яснив Мініюст. *Закон і Бізнес*. 2017. 25 квітн. URL: https://zib.com.ua/ua/128525-zastosuvannya_poruki_u_kriminalnomu_provazhenni_rozjasniv_m.html.
5. Кримінальний процес : підручник / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого»; за ред. В.Я. Тація та ін. Харків : Право, 2013. 824 с.

6. Кримінальний процес : підручник / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого ; за заг. ред. О.В. Капліної, О.Г. Шило. Харків : Право, 2018. 584 с.

7. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации : от 18.12.2001 г. № 174-ФЗ, ред. от 03.07.2019 г. / КонсультантПлюс – надежная правовая поддержка. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34481/.

8. Барабанов П.К. Уголовный процесс в Великобритании. Москва : Изд-во «Спутник +», 2015. 702 с.

Davyidenko S.V. PERSONAL PLEASURE AS A PROTECTIVE WEST: COMPARATIVE LEGAL ASPECTS

The article deals with the separate problems of the regulatory and legal regulation of the application and change of the preventive measure in the form of a personal guarantee in the context of harmonization of domestic criminal procedural legislation with international standards in the field of protection of human rights and freedoms, which testifies to the relevance of this study.

In the submitted scientific work the provisions of the given legal institute, devoted to a circle and number of persons who can acquire the procedural status of the guarantor (guarantors), are analyzed in details; general requirements, which must be presented to such subjects in criminal proceedings, etc. On the basis of the study of criminal procedural legislation of the Republic of Latvia, the Republic of Kazakhstan and Moldova, as well as the Russian Federation, a comparative legal analysis of the peculiarities of the use of a preventive measure in the form of a personal guarantee with similar coercive measures as provided by the normative acts of these foreign countries was carried out. The logical part of the work is the description of the main conditions and procedure for the application and change of such a preventive measure as a personal guarantee.

During the research, particular attention was paid to the rights and duties of the guarantor (guarantors), as well as to the specifics of the procedural order of processing their explanation and implementation during the criminal proceedings. The following arguments are provided: a) the expediency of a more detailed regulatory procedure for imposing a charge on the guarantor (guarantors) of a pecuniary charge as a result of non-fulfillment of the obligations assumed by him (them); b) the need to determine the financial status of the latter (taking into account the law practice of England and Wales).

The proposals formulated in the article are aimed at improving the outlined provisions of the current criminal procedural legislation of Ukraine in the part of the legal regulation of the procedure for the application and change of the preventive measure in the form of a personal guarantee. The justified recommendations for the application of certain norms of the national legislation, which indicate the practical value of the results of the study, are provided.

Key words: *personal guarantee, guarantor, measures for providing criminal proceedings, precautionary measures, money collection.*